

Загоруй І.С.,

доцент кафедри загальноюридичних дисциплін

ЛДУВС ім. Е.О. Дідоренка

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ПРАВ ЛЮДИНИ: ДО ПИТАННЯ ПРО ВИЗНАННЯ Й ЗАКРІПЛЕННЯ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ ПРАВ У МІЖНАРОДНІЙ ХАРТІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

У статті розглядаються історико-правові аспекти виникнення та нормативного закріплення соціально-економічних прав у національному законодавстві та в міжнародних правових документах, що утворюють сучасну Міжнародну хартію прав людини. Аналізується процес розроблення і прийняття міжнародних документів, що виконують роль міжнародних стандартів прав людини.

Актуальність питання обумовлена необхідністю дотримання Україною як державою- правонаступницею зобов'язань щодо гарантування прав, закріплених в Міжнародному пакті про економічні, соціальні і культурні права. З огляду на це, обґрунтовується теза, що в Міжнародних пактах, як документах договірної характеру, юридично оформлена ідея нероздільності і взаємозалежності усіх видів прав людини, їх важливості й необхідності для забезпечення гідності людини.

Ключові слова: права людини, соціально-економічні права, Міжнародна хартія прав людини, міжнародні стандарти прав людини.

У науковій літературі поширена думка, що соціально-економічні права, беруть свій початок від соціалістичної традиції, започаткованої сен-сімоністами у Франції на початку XIX ст. [1, с. 21], а більш-менш детальне конституційне і законодавче регулювання цих прав починається тільки у XX столітті і пов'язують їх з правами другого покоління.

Між тим, більш детальне вивчення цього питання показало, що певний перелік економічних, соціальних і культурних прав був включений до конституційних актів окремих держав ще у XVIII столітті, зокрема, це стосується Конституції Франції 1791 р., Білля про права людини США, англійського трудового законодавства. Конституцією Франції 1791 р. бідності гарантувалися свобода і безоплатна державна освіта – перші ознаки того, що нині називається «економічними і соціальними правами». В розділі I («Основні положення, забезпечені конституцією»), в якому закріплювалися права і свободи громадян передбачалося заснування головного «управління суспільної опіки для виховання покинутих дітей, для полегшення долі незаможних бідних і для пошуків роботи здоровим і незаможним, які виявляються безробітними» [2, с. 292]. У зв'язку з цим наголошувалося на необхідності забезпечення й організації народної освіти, загальної для всіх громадян, безкоштовної в частині, необхідній для кожної людини.

В Конституції США від початку права і свободи людини взагалі не передбачалися, однак ухвалені в 1791 році перші 10 поправок до конституції, закріплювали одне із давніх прав, яке наразі відносять до групи соціально-економічних прав – право на забезпечення приватної власності. Поправка V, крім закріплених правил «належної правової процедури», передбачила гарантії захисте від експропріації майна: «...ніхто не може бути позбавлений життя, свободи або власності без законного судового переслухання; приватна власність не може бути відібрана для громадського користування без справедливої винагороди» [3, с. 79].

Право приватної власності, а водночас і деякі трудові правовідносини регламентувало законодавство XVIII і XIX століть Великої Британії. Наприклад, Акт, яким урегульовувалась праця дітей і підлітків на фабриках Сполученого Королівства (1833 р.), Акт про обмеження часу роботи підлітків і жінок на фабриках (1847 р.) та ін. [4, с. 97-98].

Таким чином, стислий огляд передумов виникнення прав другого покоління в рамках загального процесу генези прав людини, дає підстави

зробити попередні висновки, що формування інституту соціально-економічних прав було притаманним передусім для держав розвинутого капіталізму і здійснювалося задовго до соціалістичної традиції. Тим не менш в юридичній літературі традиційно підтримується міф про те, що більш-менш детальне конституційне і законодавче регулювання соціально-економічних прав починається тільки у ХХ столітті і пов'язують їх з витвором соціалістичної моделі конституційного статусу людини.

Дослідження загальнотеоретичних аспектів проблеми прав людини та, зокрема, соціально-економічних прав в контексті міжнародних стандартів прав людини пов'язане з науковими працями вітчизняних і зарубіжних учених: М. Антонович, Ю. Білас, С. Верланова, В. Денисова, М. Козюбри, В. Костецького, В. Погорілко, П. Рабіновича, О. Рудневої, С. Шевчука та ін. Серед зарубіжних науковців слід відзначити праці Асбйорна Ейде, К. Брауна, Д. Гом'єна, Р. Джеффри, М. Дженіс, А. Зибайло, В. Карташкіна, Н. Колотової, М. Крейвен, Л. Ульяшиної, А. Шайо, Г. Шварца та ін.

Міжнародно-правові стандарти у сфері прав і свобод людини сформувалися у другій половині ХХ ст., починаючи із Загальної декларації прав людини 1948 р. (далі – ЗДПЛ) та особливо у останній третині минулого століття, після прийняття міжнародних пактів ООН про права людини 1966 р., виникнення і становлення регіональних юрисдикційних механізмів захисту цих прав. Їх морально-правовий авторитет був настільки високим, а загальнолюдські цінності такими вагомими і загальновизнаними, що вони сприймалися як аксіома і тривалий час не викликали сумнівів в їхній прийнятності для усіх країн сучасного світу. Практичним наслідком цього процесу було те, що не менш як 90 національних конституцій, прийнятих після 1948 р., містили перелік фундаментальних прав і принципів запозичених із Загальної декларації [5, с. 48]. Ця тенденція не оминула Україну та центральноевропейські країни колишнього так званого «соціалістичного табору», у яких після розвалення соціалістичної системи та ліквідації тоталітарних режимів на рубежі ХХ-ХХІ ст. також були прийняті новітні

конституції (у 27 постсоціалістичних державах), а закріплені в них права набули характеру міжнародно-правових стандартів [6, с. 46].

Основними міжнародно-правовими актами у галузі прав людини, створеними, прийнятими, підписаними і ратифікованими різними країнами у другій пол. ХХ ст. стали документи, які утворюють сучасний неофіційно іменованій Міжнародний білль (або Міжнародна хартія) прав людини. Він, як відомо, включає три основоположних документи: ЗДПЛ, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права з двома Факультативними протоколи до нього та Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права (далі – МПЕСКП) і Факультативний протокол до нього (прийнятий резолюцією 63/117 ГА ООН від 10 грудня 2008 р.). Втім, серед науковців немає єдності щодо предметного складу цієї Міжнародної хартії, а тому можна говорити про те, що існує вузьке [7, с. 125] і розширене трактування її системи і у цьому випадку до її складових долучають інші універсальні документи [8, с. 20].

Соціально-економічні права, визнані ЗДПЛ та закріплені у МПЕСКП – це права людини, однак подібно від інших прав, для них притаманні подвійні свободи: свободи від держави та свободи через державу, і цей дискурс доволі чітко виявляється в праві на працю, на соціальне забезпечення, в захисті сім'ї, материнства і дитинства, в праві на достатній життєвий рівень, на освіту та ін. В конституційній теорії економічними правами визнаються право на підприємницьку (господарську) діяльність і право власності. Останнє, через конституційний принцип «власність зобов'язує» (наприклад, ч. 3 ст. 13 Конституції України), пов'язує особисте право власності з додатковою функцією участі в перерозподільних відносинах. За такого підходу соціально-економічні права розуміються і як кінцевий результат діяльності, і як процес його досягнення. Для пояснення наших міркувань зазначимо, що на противагу від потребового підходу, підхід, заснований на правах людини визначає ці права, як дещо пов'язане з відповідними обов'язками держави, передбачає, що вони можуть бути здійсненими виключно разом з підвищенням можливостей (здібностей) реалізації носіями своїх суб'єктивних прав. Благодійність з боку

суспільства розглядається як недостатня мотивація задоволення власних потреб і як недостатньо зорієнтована соціально-економічна політика держави.

По відношенню до інших створюваних документів в яких також містяться окремі економічні і соціальні права, наприклад, Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1965 р., Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів і членів їх сімей 1990 р. та ін., документи Міжнародної хартії прав людини володіють статусом першоджерела (підґрунтям), взірцем, «еталоном» тобто стандартом. У спеціальних дослідженнях, присвячених, наприклад, ЗДПЛ авторами (П.М. Рабінович, Б.В. Малишев) застосовується термін «першопочаткова "точка відліку" та визначальний критеріальний орієнтир» [9, с. 203; с. 148], тобто, припускається, що будь-які подальші акти ООН ніколи не замінять і не перевершать цей документ. У словниково-довідковій літературі загальноживане термінопоняття «стандарт» [10, с. 1383] інтерпретується, зазвичай, як норма, зразок, мірило – певний еталон, з яким порівнюють інші однотипні, одновидові об'єкти; як засада, взірць для загального і постійного користування. Завдяки такій властивості ЗДПЛ розглядається як «джерело натхнення» для створення «понад 200 міжнародних договорів, конвенцій та декларацій» [11, с. 59], а Міжнародна хартія прав людини як звід правил і принципів ООН у галузі прав людини з різних спрямувань, на підставі якої розроблено понад 50 додаткових конвенцій і декларацій, як найбільш важлива міжнародно-правова база реалізації та захисту основних прав людини [12].

Одним із перших кроків на шляху до створення міжнародного договору з переліком основних прав і свобод людини, їх обов'язковою повагою та дотриманням була пропозиція про включення до Статуту ООН білля про права людини на установчій Конференції в Сан-Франциско (1945 р.). Через свою недостатню вивченість і технічну непідготовленість, це питання не знайшло підтримки для розгляду на Конференції. Натомість, в результаті компромісу, Статут (п. 3 ст.1) окреслив одну із цілей ООН, яка полягала тому, щоб

«здійснювати міжнародне співробітництво для вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного і гуманітарного характеру і в заохоченні та розвитку поваги до прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії» [13]. Положення про права людини знайшли закріплення і в інших статтях Статуту ООН, наприклад, в ст.ст. 13, 55, 56, 60, 62, 68, 71, 76 та ін.

Не полишаючи питання з підготовки Міжнародного Білля про права людини, створений на Конференції Комітет I/І запропонував розглянути його на Генеральній Асамблеї ООН (далі – ГА). Підготовча комісія ООН, засідання якої відбулося відразу ж після закриття Конференції в Сан-Франциско, рекомендувала Економічній і Соціальній Раді (далі – ЕКОСОП) сформувати комісію із заохочення прав людини. Виконуючи цю рекомендацію та керуючись положенням Статуту ООН (ст. 68) ЕКОСОП на першій сесії, що тривала з 23 січня по 18 лютого 1946 р. в Лондоні, ухвалила рішення про заснування постійного допоміжного органу «Комісії з прав людини», визначила його мандат, порядок формування та обрала персональний склад. Перший склад Комісії був обраний з 9 осіб з числа відомих діячів у галузі прав людини, науки і громадських активістів: Паал Берг (Норвегія), професор Рене Самюель Кассен (Франція), Фернанд Деусс (Бельгія), Віктор Поль Айа-де-ла-Торре (Перу), К.С. Неогі (Індія), Елеонора Рузвельт (США), Джон К.Г. Ву (Китай) та по одному представнику від соціалістичних країн – СРСР і Югославії [14, с. 3]. Слід зазначити, що на першому етапі переважав особистісний підхід при формуванні Комісії, а у подальшому – принцип регіонального представництва від азійських, африканських, латиноамериканських, західноєвропейських та інших держав-членів ООН. Крім того, ЕКОСОП намагалась долучити до створення Хартії прав людини найширше коло держав-членів ООН і з цією метою ініціювала в 1946 році пропозицію про заснування ними «в межах своїх країн інформаційних груп або місцевих комітетів з прав людини для співпраці з ними Комісії з прав людини» [15, с. 16]. Тому до певної міри сумнівною виглядала запізнена критика (Відень, 1993 р.) представниками країн «третього світу» того,

що викладені в ЗДПЛ і двох Міжнародних пактах ООН ідеї прав людини втілюють лише західні ліберальні цінності. Цю ідею наразі знову підіймають на щит окремі прибічники Євразійської концепції прав людини, стверджуючи, що начебто «абстрактні поняття ліберального суспільства про права людини, справедливість, універсальність і про всезагальність не такі вже й нешкідливі», що вони формують упереджене ставлення до інших цивілізацій, а держави, що їх дотримуються, начебто «вправі» нав'язувати так звану «справедливу війну цивілізованих націй» [16, с. 71].

Метою роботи Комісії, як записано в резолюції ЕКОСОП (розділ «А» 5 (I) від 16 лютого 1946 р.), є «подання пропозицій, рекомендацій і доповідей Раді стосовно: а) міжнародної хартії прав; б) міжнародних декларацій чи конвенцій про громадянські свободи, права жінок, свободу інформації та інших подібних питань; с) захист меншин; д) попередження дискримінації за ознаками раси, статі, мови і релігії», виконання інших завдань за дорученням Ради [14, с. 3].

Розроблення й підготовка ЗДПЛ тривала більше двох років. На другій сесії (грудень 1947 р.) Комісія з прав людини визначилася з концепцією і структурою Міжнародної хартії прав людини, якою передбачалося прийняття трьох документів: 1) Декларації прав людини; 2) Пакту про права людини і 3) засобів його імплементації та заснувала за цими напрямками три робочих групи. Комісія виходила з того, що Декларація повинна прийматися рекомендацією ГА ООН, а Пакт – міжнародно-правовим договором [17]. До розроблення проекту Декларації були задіяні найдосвідченіші дипломати, науковці у галузі філософії, теорії права, міжнародного права, правозахисники й інші експерти, зокрема, доктор Шарль Малік (Ліван), професор, фахівець у галузі міжнародного права, доктор Джон Пітерс Хамфрі (Канада), професор Рене Самюель Кассен (Франція) та ін. Від СРСР у розробці документу брав участь професор В. Корецький [18].

Загалом можна говорити про створення трьох варіантів проекту Загальної декларації прав людини, підготовлених Редакційним комітетом та робочими комісіями: а) початковий (базовий) проект, розроблений групою експертів під

керівництвом Дж. Хамфрі, який представляв собою вичерпний перелік усіх можливих видів прав людини (об'ємний документ в 400 сторінок), створений на підставі аналізу чинних на той час конституцій і діючих норм права з прав людини; б) друга версія проекту – фундаментально перероблений і юридично упорядкований текст Дж. Хамфрі, здійснений Рене Кассеном та в) третя версія Декларації, більш відомої під назвою «Женевський проект» (Geneva draft), створений Комісією з прав людини на Женевській сесії в грудні 1947 р. Одним з ключових питань, розглянутих на цій сесії, було питання про інструменти, які дозволяли б контролювати дотримання заявлених в Декларації прав. Представники від Австралії, Індії, комуністичних країн наполягали на тому, що без них текст документу не матиме ніякої сили, а його порушник не нестиме покарання. Пропонувалося положення про відповідальність за недотримання прав, або ж заснування міжнародного трибуналу, який би розглядав подібні випадки. Обговорення третього варіанту проекту Декларації завершилось вже на наступній сесії в Нью-Йорку у травні-червні 1948 року, в результаті якого Комісія з прав людини, заслухавши доповідь Редакційного комітету (E/CN.4/95), ухвалила проект декларації в цілому (12 голосів «за», 0 «проти» і 3 «утрималися» – СРСР, Україна і Білорусія) та передала його на розгляд до Економічної і Соціальної Ради. Остання, ознайомившись з проектом декларації та обговоривши доповідь Комітету (E/800) на пленарних засіданнях 25 і 26 серпня 1948 року, адресувала текст проекту на розгляд Генеральної Асамблеї.

Генеральна Асамблея, на 142-му засіданні від 24 вересня 1948 року, направила проект декларації до Третього комітету з процедурних питань, який протягом майже двох місяців – з 30 вересня по 7 грудня 1948 року на своїх засіданнях (88-105, 107-116, 119-134, 137-167 та 174-179 – всього 81 засідання) обговорював цей проект. За цей час до Комітету надійшло 68 офіційних проектів резолюцій з пропозиціями і поправками до різних статей проекту декларації (переважно Куба, Радянський Союз, Панама, Ліван, Франція, Єгипет Югославія та ін.). На 178-му засіданні Третій комітет поіменним голосуванням

29 голосами «за» при 7, що «утрималися» ухвалив проект декларації та відправив його на розгляд ГА ООН (A/777).

Між тим, як і на попередніх етапах, так і під час обговорення і голосування положень декларації в Третньому комітеті виявилися протистояння між західними країнами і країнами комуністичного блоку в частині формально-юридичного характеру цього міжнародного проекту та щодо відсутності в ньому механізмів його забезпечення. Втім справжні змагання за права людини та їх міжнародне визнання, очікували Об'єднані Нації у перспективі – на етапі переведення запропонованих Декларацією прав у площину міжнародного договору та засобів його імплементації.

Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена ГА ООН на сто вісімдесят третьому пленарному засіданні 10 грудня 1948 року (док. ООН/A/RES/217 (III) [19, с. 1-9], висунула перед народами і державами-членами ООН «завдання, до виконання якого повинні прагнути всі народи і всі держави з тим, щоб кожна людина і кожний орган суспільства, завжди маючи на увазі цю Декларацію, прагнули шляхом освіти сприяти поважанню цих прав і свобод і забезпеченню, шляхом національних і міжнародних прогресивних заходів, загального і ефективного визнання і здійснення їх як серед народів держав-членів Організації, так і серед народів територій, що перебувають під їх юрисдикцією» [20, с. 69]. У преамбулі Декларації обґрунтовується ідея необхідності поваги до прав людини та захисту їх нормою права, тобто охорони силою закону.

Розробники ЗДПЛ вбачали в ній викладення універсальних, міжнародно-планетарних стандартів прав людини. Таку думку, зокрема, висловила у своїй промові на 3-й сесії ГА ООН у грудні 1948 року Голова Комісії з прав людини Е. Рузвельт, зазначивши, що, «схвалюючи Загальну декларацію з прав людини, надзвичайно важливо пам'ятати про основоположність документа. [...] Це декларація основних принципів прав людини та свобод, яка має бути схвалена Генеральною Асамблеєю формальним голосуванням її членів та повинна служити загальним стандартом для досягнення усіма народами всіх держав»

[21, с. 61]. Підкреслюючи важливість, фундаментальність Міжнародної хартії прав людини, Е. Рузвельт звернулася до ГА ООН із закликом до її прийняття з таким словами: «Зараз ми стоїмо на порозі найбільшої події в житті ООН та в житті усього людства. Ця декларація сповна може стати міжнародною Великою хартією вольностей для народів усього світу» [22].

Загальна декларація прав людини складається з Преамбули і 30 статей, які формують її основну частину. В Преамбулі йдеться про такі важливі для розуміння єдності прав людини поняття, як «гідність» і «невід'ємність прав людини», відповідно до яких проголошуються права і свободи та які є філософським джерелом ЗДПЛ. В системі прав людини, викладених в межах одного ущільненого тексту ЗДПЛ 1948 р. (статті 3-27), більшу частину складають класичні права першого покоління і меншу – другого покоління, – економічні, соціальні і культурні права. Перелік цих прав людини (статті 22-27) утворюють три взаємозв'язаних компоненти з об'ємних комплексів економічного, соціального і культурного життя суспільства, що необхідні для підтримки гідності людини і вільного розвитку її особистості, а, відтак, вони логічно пов'язані з громадянськими та політичними правами. Центральне місце серед них посідають право на працю, її вільний вибір та захист від безробіття; право на достатній життєвий рівень; право на соціальне забезпечення; право на освіту та інші права, що є важливими для життя і вільного розвитку людини.

Цей, на перший погляд, необ'ємний перелік прав «другого покоління», іменованій в літературі терміно-поняттям «соціально-економічні права» був наслідком гострих протиріч про їх визнання чи невизнання, зрештою – про їх статус і правовий характер. Тим не менше сам факт визнання і включення цих прав до тексту Загальної декларації, став важливою новелою і досягненням сучасного міжнародного права у галузі прав людини.

Другим документом в міжнародній системі захисту прав людини, в якому закріплені «економічні, соціальні і культурні права» є відповідний Міжнародний пакт (МПЕСКП), прийнятий і відкритий для підписання, ратифікації і приєднання резолюцією 2200 А (III) ГА ООН від 16 грудня 1966 р.

[23]. Обидва пакти – МПЕСКП та Пакт про громадянські і політичні права розроблялися відповідно до вимог статті 28 ЗДПЛ про те, що «кожна людина має право на соціальний і міжнародний порядок, при якому права і свободи, викладені в цій Декларації, можуть бути повністю здійснені».

Процес розроблення МПЕСКП тривав майже 20 років та знадобилося ще десять років для того, аби зібрати мінімальну кількість (35) ратифікаційних грамот для того, щоб документ набрав чинності, як того вимагає стаття 27 МПЕСКП. Цей документ першим із двох пактів здолав «мінімальний бар'єр» і набув чинності 3 січня 1976 року [24, с. 38]. Станом на 19 травня 2009 р. учасниками Пакту були 166 держав [25].

Історія створення МПЕСКП переповнена гостроти ідеологічного протистояння між державами, які належали до різних правових та соціально-політичних систем і не тільки в питаннях юридичної природи самих прав і свобод людини, що само по собі є зрозумілим, а й з точки зору принципово різних концепцій у поглядах на гарантії усєї системи прав, що обумовлені існуванням певного суспільного ладу, правовою системою, соціальною природою держав тієї чи іншої системи. Представники від соціалістичних держав, віддаючи пріоритетність соціально-економічним правам у загальній системі прав людини, всіляко намагалися просунути цю радянську ідею в механізм здійснення прав людини. Наразі в теорії і практиці прав людини відкинута ідея ранжування прав людини в ієрархічному порядку – їх поділ на більш важливі та менш важливі, чи що від чого залежить. Усі права людини визнаються неподільними, взаємозалежними і взаємозв'язаними, а «піднесення» прав однієї групи можливе лише за умови неповаги до прав іншої; вважається, що жодне право не повинне трактуватися на шкоду іншому, так як кожне з них потрібне для повноти людського життя і не може замінюватися іншим [26, с. 77]. Однак, в часи розроблення міжнародних пактів погляд на змальований дискурс розуміння системи прав людини, уявлявся по-іншому.

Ухваливши Загальну декларацію, ГА ООН повернулася до питання про виконання намірів щодо створення Міжнародної хартії прав людини і доручила

Комісії з прав людини розпочати роботи над розробкою Пакту про права людини й засобів його імплементації. Працюючи над формулюваннями з громадянських і політичних прав, Комісія на п'ятій сесії (1949 р.), переважною більшістю голосів (12 «за», 3 «утримались») підтримала пропозицію ООН про включення до проекту конвенції економічних, соціальних і культурних прав, тобто розроблення одного Міжнародного пакту з прав людини. Між тим, вже на наступній шостій сесії в 1950 р. вона прийняла протилежне рішення (13 членів «за» і 2 «проти») про доцільність розробки двох самостійних пактів: про громадянські і політичні права та про економічні, соціальні і культурні права [27]. Генеральна Асамблея, розглянувши перші вісімнадцять статей Пакту, що стосувалися громадянських і політичних прав, звернула увагу на відсутність деяких елементарних прав з цього комплексу та неефективні засоби їхнього захисту. У прийнятій резолюції 421(V) від 4 грудня 1950 р. Асамблея зайняла однозначну позицію про розроблення єдиного договору, сформульованого на засадових принципах ЗДПЛ (ст. 2), відповідно до яких «кожна людина повинна мати всі права і свободи, проголошені цією Декларацією». У резолюції наголошується, що «користування громадянськими і політичними свободами, володіння економічними, соціальними і культурними правами взаємозв'язані та взаємообумовлені», а «коли людина позбавлена економічних, соціальних і культурних прав, вона не представляє собою людську особистість, яку Загальна декларація розглядає як ідеал вільної людини». З огляду на це, Асамблея доручила органам (ЕКОСОП і Комісії з прав людини), відповідальним за розроблення міжнародного пакту, розробити єдиний правовий документ, включивши в нього чіткі формулювання соціальних, економічних і культурних прав таким чином, щоб співвіднести їх з громадянськими і політичними свободами [28].

Із тим, що здавалося соломоною мудрістю, пише Р. Джеффри, Комісія дійшла згоди стосовно підготовки двох проектів для кожного з комплексів прав та не виносила їх на обговорення в ООН до 1966 року [11, с. 79]. Дискусії, які супроводжували роботу Комісії в процесі розроблення двох, а не одного пакту,

свідчили про те, що це питання було значно складнішим, аніж інколи про це пишуть.

Не вдаючись в деталізацію перебігу подій і дискусій навколо питання створення двох, а не одного пакту, виокремимо типові аргументи: по-перше, визнаючи загалом важливість і необхідність соціально-економічних прав для вільної особистості, їх внутрішній зв'язок з громадянськими і політичними свободами, рівноцінність усіх видів прав людини, представники більшості країн виходили з ідеї недоцільності змішування понять «єдності самих прав з однаковим забезпеченням їх реалізації», оскільки існують «відмінності між єдністю прав людини в принципі та їхнім розмежуванням на практиці»; по-друге, підготовка одного пакту з усіма категоріями прав розтягнеться у часі, і це буде невиправданим для розв'язання проблеми прав людини в цілому. Каменем спотикання у цьому питанні було те, що соціально-економічні права, в силу їх специфіки, створюють більше труднощів їхнього визначення і способів реалізації; відтак, по-третє, здійснення цих прав передбачає більш складніший і триваліший процес у часі та принципово інший механізм реалізації, аніж той, що прийнятний для громадянських і політичних свобод.

Враховуючи те, що в процесі розроблення міжнародного пакту з прав людини створилася атмосфера глибокої недовіри між соціалістичними і деякими західними державами, ГА ООН в резолюції 543(VI) від 5 лютого 1952 р., зрештою рекомендувала ЕКОСОП та Комісії з прав людини повернутися до розроблення двох проектів «пактів про права людини, в одному із яких повинні міститися громадянські і політичні права, а в іншому права економічні і соціальні та права у сфері культури...»[29]. Однак, як і раніше Асамблея залишалася дотримуватись принципу єдності прав людини, їх взаємозалежності й неподільності, а тому рекомендувала створити більшу кількість співпадаючих положень з обох Пактів з тим, щоб надати однакове звучання і вагу двом різним генераціям прав людини.

Цей концептуально юридичний «місток» внутрішнього взаємозв'язку між двома категоріями прав (ефект реверсивності), був створений укладачами

Пактів свідомо з огляду на те, що зазначені категорії прав людини не є конкуруючими й розглядаються як єдиний комплекс юридичних правил у задоволенні різноаспектних потреб людської особи. Саме так вони представлені в ЗДПЛ і в цьому буквальному смислі ГА ООН розуміла взаємозв'язок між усіма правами, коли ще на початковому етапі (1950 р.) розробки Міжнародного пакту наполягала на створенні єдиного документу. Ідея єдності й неподільності прав людини знайшла відбиток у багатьох резолюціях ГА ООН, зокрема в Заклику Тегеранської конференції від 13 травня 1968 р., в Декларації соціального прогресу і розвитку від 11 грудня 1969 р., Віденській декларації та Програмі дій від 25 червня 1993 р., Декларації про право на розвиток, ухваленій резолюцією ГА ООН 41/128 від 4 грудня 1986 р., Декларації тисячоліття ООН, ухваленій резолюцією ГА ООН 55/2 від 8 вересня 2000 р., в резолюції ГА ООН 32/130 від 16 грудня 1977 року та ін. На нерозривність зв'язку між економічними, соціальними і культурними правами, з одного боку, та громадянськими і політичними правами – з іншого, вказується у статті 6 Декларації про право на розвиток, де серед принципів міжнародного права прав людини закріплено принцип неподільності і взаємозалежності прав і основних свобод людини [30], а також у резолюції ГА ООН 32/130 від 16 грудня 1977 року про те, що розвиток і захист однієї категорії прав ніколи не можуть бути приводом або виправданням для звільнення держав від розвитку і захисту інших прав [31, с. 166].

Взаємозв'язок між різними групами прав людини підтверджується не лише теорією, а й практикою, тому, як зазначає директор Інституту прав людини Асбйорн Ейде (Норвегія), «потрібно набагато більше, аби надати ваги доказам їх неподільності та взаємозалежності, про які так часто говорить Організація Об'єднаних Націй» [32, с. 21-22]. Показовим у цьому можуть бути рішення Європейського суду з прав людини. Розуміючи, що реалізація соціальних та економічних прав здебільшого залежить від ситуації, особливо фінансової, яка склалася в даній державі, Європейський суд з прав людини в рішенні від 9 жовтня 1979 р. у справі Ейрі («Ейрі проти Ірландії» – Airey Case) разом з тим

вважав, що «не існує якоїсь непроникної межі» між соціальними і економічними правами та сферою класичних громадянських прав, яку охоплює Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [33].

То ж, у чи не найкращий спосіб втілення принципу неподільності основних прав і свобод може бути той, коли права цих двох поколінь об'єднуються в одному міжнародному документі, наприклад, в Хартії основних прав Європейського Союзу (7 червня 2000 р.), у якій одночасно закріплені особисті (громадянські), політичні, економічні, соціальні і культурні права, або ж реалізуються в національному законодавстві, наприклад, у Конституції України (Розділ II, ст.ст. 21-68), Конституції Польської Республіки (ст. 2, ст.ст. 19, 20, 21, 22, 23, 24, Розділ II «Свободи, права та обов'язки людини і громадянина», (третьої підрозділ «Економічні, соціальні та культурні свободи і права» ст.ст.64-76); Конституції Словацької Республіки (Глава II «Основні права та свободи» ст. 11, ст. 20, Розділ п'ятий «Економічні, соціальні та культурні права» ст.ст. 35-43); Конституції Республіки Словенії (ст. 2, II. «Права людини та основні свободи» ст. 14 ст. 15, ст. 33, ст. ст. 49-52, ст. 57, III. «Економічні та соціальні відносини» ст.79) та ін. [34].

З метою впровадження прав, викладених у ЗДПЛ та Міжнародних пактах, особливо в частині створення дієвого механізму контролю за виконанням МПЕСКП, Всесвітня Віденська конференція з прав людини (14-25 червня 1993 року), у якій взяла участь 171 держава, спрямувала Об'єднані Нації на пошук нових шляхів та активізації засобів сприяння в рамках системи ООН ефективного механізму здійснення прав людини [35, с. 20-47].

Конференція рекомендувала створити в рамках ООН комплексну програму допомоги державам у вирішенні завдань щодо створення і зміцнення національних структур, які опікуються дотриманням прав людини і законності; визнала вагому роль неурядових організацій в галузі прав людини і запропонувала надати їм можливість бути учасниками усіх заходів з цих питань на національному і міжнародному рівні тощо. Водночас Конференція зробила наголос на прийнятті Факультативного протоколу до МПЕСКП з тим, щоб

створити механізм для розгляду повідомлень (скарг) від окремих осіб чи груп осіб, які стверджують про недотримання чи порушення відповідних прав. Факультативний протокол до МПЕСКП був прийнятий та відкритий для підписання резолюцією ГА ООН 63/117 вже на початку XXI ст.[36] й набрав чинності після необхідної ратифікації десяти країн-учасниць Пакту в 2013 році.

Підсумовуючи проведені дослідження, слід зазначити, що багато з прав людини, проголошених Загальною декларацією 1948 року давно були відомі людству, однак в ній знайшли закріплення і ті, які почали формуватися наприкінці XVIII та особливо XIX – на рубежі XX ст. і які отримали назву прав «другого покоління» (право на працю, право на соціальний захист, на охорону здоров'я та ін.). Разом з правами першого покоління (громадянськими та політичними правами) соціально-економічні права набули міжнародно-правове визнання завдяки спеціально розробленим міжнародним договорам – Пактам про економічні, соціальні і культурні права та про громадянські і політичні права 1996 р. Необхідність прийняття таких документів практично не викликала заперечень у жодної із держав-членів ООН. Між тим, знаходження форми і структури викладення Міжнародної хартії прав людини, способів включення її положень у національні правові системи, істотно позначилось на термінах розроблення пактів та приєднанні до них.

Діалектика розвитку соціально-економічних прав демонструє реверсний процес: сформувавшись в надрах національних правових систем, більш повне визнання і закріплення вони отримали в нормах міжнародного права, які у свою чергу були інкорпоровані в національні правові системи інших сучасних держав, завдяки чому за ними визнавалась загальноцивілізаційна цінність і загальноцивілізаційний характер. Будучи включеними до основних законів, створених після Другої світової війни, соціально-економічні права стали конституційним індикатором соціальної держави у різних її моделях, як форми існування держави загального добробуту у розвинутих країнах і способу реалізації програм соціального добробуту.

Не дивлячись на існуюче формально юридичне відокремлення двох поколінь прав людини за окремими джерелами (пактами), права залишаються неподільними, взаємозалежними і взаємозв'язаними, такими, що створюють єдину цілісну систему прав людини. Важливість цього основоположного постулату міжнародних прав людини постійно підтверджує соціальна практика: в країнах, де створені перешкоди для здійснення громадянських і політичних прав, існує найменша ймовірність того, що там повністю забезпечуються соціально-економічні права. І, навпаки, в країнах, де не дотримуються соціально-економічні права, відсутні й можливості для повного розвитку громадянських і політичних прав. ГА ООН довелося докласти багато зусиль аби зберегти засадничі ідеї Декларації до усєї системи прав людини.

Україна є учасником багатьох міжнародних документів з прав людини, зокрема Міжнародних пактів, ратифікованих відповідним Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року № 2148-VIII, однак належної конституціоналізації зазначених прав у той час не здійснила. Кроком до приведення законів України та інших нормативно-правових актів у відповідність до Міжнародної хартії прав людини стало закріплення усєї системи прав людини в Конституції України 1996 р., які певною мірою повторюють текст ЗДПЛ та Міжнародних пактів, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та Європейської соціальної хартії (переглянутої).

Визнання й закріплення соціально-економічних прав у Міжнародній хартії прав людини у ХХ ст. було об'єктивним і неминучим процесом, а їх утвердження – необхідною відповіддю на історичний виклик забезпечення соціального прогресу і покращення умов життя кожної людини. Соціально-економічні права доповнили каталог прав людини новими юридичними можливостями, передусім у сфері праці і соціального забезпечення. Для цього випадку припустиме твердження, що права другого покоління, не лише доповнювали, а й заповнювали прогалини в структурі прав людини, довівши її до логічно цілісної системи.

Література:

1. Див.: Бернс Г. Уестон. Права людини // Права людини: концепції, підходи, реалізація : Пер. з англ. / Під ред. Б. Зізік; гол. ред. серії і автор передм. Дж. Перлін; наук. ред. В. Дубровський. – К.: вид-во "Ай Бі", 2003. – С.13-37.
2. Крестовська Н.М., Цвіркун О.Ф. Історія держави і права зарубіжних країн: хрестоматія-практикум / Н.М. Крестовська, О. Ф. Цвіркун. – Х. : Одісей, 2010. – 488 с.
3. Марголін А. Державний устрій Сполучених Штатів Америки. – Нью-Йорк : Українська Вільна Академія Наук у США, 1956. – 93 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/politologiya/1482-margolin-a-derzhavniy-ustriy-spolucheni-h-shtativ-ameriki/>
4. Автономов А.С. Права человека, правозащитная и правоохранительная деятельность: науч. изд. / А.С. Автономов. – М.: Фонд «Либеральная миссия»; Новое литературное обозрение, 2009. – 448 с.
5. Лукашева Е.А. Человек, право, цивилизации: ценностно-нормативное измерение / Е.А. Лукашева. – М.: Норма, 2009. – 384 с.
6. Конституционное право зарубежных стран: Учебник для вузов / Под общ. ред. чл.-корр. РАН, проф. М.В. Баглая, д.ю.н., проф. Ю.И. Лейбо и д.ю.н., проф. Л.М.Энтина. – М.:Норма, 2004. – 832с.
7. Ульяшина Л.В. Международно-правовые стандарты в области прав человека и их реализация: теория и практика применения / Л.В. Ульяшина. – Вильнюс : ЕГУ, 2013. – 402 с.
8. Див.: Рабінович П., Венецька О. Міжнародні стандарти прав людини: загальні ознаки, класифікація // Вісник Академії правових наук України : Зб. наук. праць / Відп. за О.В. Петришин. – Харків: Право, 2012. – №4 (71). – С. 18-28.
9. Рабінович П.М. Універсальна Декларація прав людини (до 60-річчя проголошення) / П.М. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2008. – № 11-12. – С. 194-203; Малишев Б.В. Загальна Декларація прав людини

1948 року та сучасне праворозуміння / Б.В. Малишев // Вісник Вищої ради юстиції. – 2012. – № 3 (11). – С. 147-160.

10. Великий тлумачний словник української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В.Т. Бусел. – К.: Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.

11. Робертсон Джеффри. Злочини проти людства : боротьба за правосуддя в усьому світі / Пер. з англ. Г.Є. Краснокутського; Наук. ред. М.О. Баймуратов. – О.: АО Бахва, 2006. – 628 с.

12. Комитет по экономическим, социальным и культурным правам / Права человека: изложение фактов № 16 (Rev.1) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.ohchr.org/documents/publications/factsheet16rev.1ru.pdf>.

13. Статут Організації Об'єднаних Націй і Статут Міжнародного Суду [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_010.

14. Экономический и Социальный Совет. Резолюции: Первая сессия 23 января – 18 февраля 1946 года. E/RES/5 (I) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1UcfJZB>.

15. Национальные учреждения по правам человека. Серия документов по вопросам профессиональной подготовки № 4 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1RBkmcX>.

16. Бусурманов Ж.Д. Евразийская Декларация прав человека и народов как ответ на новые вызовы современности // Право и государство, 2015. – № 1 (66). – С. 69-73 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/29h7edv>

17. Report of the Commission on Human Rights on the Second Session, 2 December to 17 December 1947 (E/600).

18. Commission on Human Rights. Drafting Committee on an International Bill of Human Rights. First Session report of the Drafting Committee to the Commission on Human Rights: <http://bit.ly/1Sdxib7>.

19. Див.: Права человека : Сборник международных договоров. Том I (часть первая (А)). Универсальные договоры / Организация Объединенных Наций. – Нью-Йорк и Женева: ООН, 2002. – 349 с.

20. Загальна декларація прав людини // Вісник Конституційного Суду України. – 2006. – № 3. – С. 69-74.

21. Цит. по: Антонович Мирослава. Україна в міжнародній системі захисту прав людини : Монографія / М. Антонович. – К.: Видавничий дім «KM Academia», 2000. – 262 с.

22. Защитники прав человека. Элеонора Рузвельт (1884-1962) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.humanrights.com/ru/voices-for-human-rights/eleanor-roosevelt.html>.

23. United Nations, Treaty Series, vol. 993, p. 35-43(993 UNTS 3). Прийнято і відкрито для підписання, ратифікації та приєднання резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї від 16 грудня 1966 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/1Ltgp5G>.

24. Ван Б'юрен Джеральдіна. Міжнародне право в галузі прав дитини / Дж. ван Б'юрен: Пер. з англ. Г. Є. Краснокутського; Наук. ред. М. О. Баймуратов. – О.: БАХВА, 2006. – 524 с.

25. Див.: Статус Международного пакта об экономических, социальных и культурных правах (Нью-Йорк, 16 декабря 1966 года) (995_042) (станом на 19 травня 2009 року) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_i17. Дата доступу: 14.02.2016.

26. Див.: Глухарева Л. И. Права человека. Гуманитарный курс: учебное пособие / Л. И. Глухарева. – М.: Логос, 2002. – 176 с.

27. Про дискусії на шостій сесії Комісії з прав людини щодо включення в пакт економічних і соціальних прав див. офіційний сайт ООН: <http://www.un.org/en/documents/index.html> : UN docs. E/CN.4/SR.181 та 184-187, а також результати голосування : UN doc. E/CN.4/SR.186, p. 21.

28. Проект Международного пакта о правах человека и мероприятия по его имплементации: будущая работа Комиссии по правам человека. Резолюция ГА ООН 421(V) от 4 декабря 1950 года [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bit.ly/1WltT9n>.

29. Составление двух проектов Международных пактов о правах человека: Резолюция ГА ООН 543(VI) от 5 февраля 1952 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1VNw2us>.

30. Декларация о праве на развитие : Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 41/128 от 4 декабря 1986 года [Электронный ресурс] – Режим доступа: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_301.

31. Альтернативные подходы и пути и средства содействия в рамках системы Организации Объединенных Наций эффективному осуществлению прав человека и основных свобод: Резолюция Генеральной Ассамблеи 32/130 ООН от 16 декабря 1977 года [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/1KUsq92>.

32. Економічні, соціальні й культурні права / Під ред. А. Ейде, К. Краузе, А. Розаса; Пер. з англ. Г.Є. Краснокутського; Наук. ред. Г. І. Чанишева. – О.: АО Бахва, 2006. – 728 с.

33. Український портал практики Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.eurocourt.in.ua/Article.asp?AIdx=107>.

34. Конституции зарубежных государств: Учебное пособие / Сост. проф. В.В. Маклаков – 2-е изд., исправ. и доп. – М.: БЕК, 1999. – 584 с.

35. Венская декларация и Программа действий от 25 июня 1993 года : Принята на Всемирной конференции по правам человека 25 июня 1993 г. в Вене [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_504. – Назва з екрану.

36. Факультативный протокол к Международному пакту об экономических, социальных и культурных правах: Принят резолюцией 63/117 Генеральной Ассамблеи от 10 декабря 2008 года. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://bit.ly/21EwMWk>.

Загоруй И.С. Международные стандарты прав человека: к вопросу о признании и закреплении социально-экономических прав в Международной хартии прав человека. – Статья.

В статье рассматриваются историко-правовые аспекты возникновения и нормативного закрепления социально-экономических прав в национальном законодательстве и в международных документах, образующих современную Международную хартию прав человека. Анализируется процесс разработки и принятия международных документов, исполняющих роль международных стандартов прав человека.

Актуальность вопроса обусловлена необходимостью соблюдения Украиной как государством-правопреемником обязательств, гарантирующих права, закрепленные в Международном пакте об экономических, социальных и культурных правах. В связи с этим обосновывается тезис о том, что в Международных пактах, как документах договорного характера, юридически оформлена идея неделимости и взаимозависимости всех видов прав человека, их важности и необходимости для обеспечения достоинства человека.

Ключевые слова: права человека, социально-экономические права, международные стандарты прав человека.

Zagoruy I.S. International standards of human rights: the question of the recognition and consolidation of social and economic rights in the International Charter of Human Rights. - Article.

The article covers historical and legal aspects of the origin and normative consolidation of social and economic rights in the national legislation and in the international instruments forming the modern International Charter of Human Rights. The process of development, adoption of international instruments, performing the role of international human rights standards is analyzed.

The urgency of the problem is determined by the need of Ukraine as a successor State to comply with obligations guaranteeing the rights of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights. In connection with this, it is proved the

thesis that in the International Covenants as contractual documents the idea of the indivisibility and interdependence of all human rights, their system, the importance and the need for human dignity is legally framed; that the Universal Declaration of Human Rights has proposed an original methodology for the realization of all human rights system: on condition of exercising of the individual, civil and political rights, there is a possibility that the proper conditions for the full implementation of social and economic rights were created. And vice versa, in countries where the social and economic rights are not respected, there are no opportunities for the full development of civil and political rights.

It is noted that Ukraine is a party to many international human rights instruments, in particular the International Covenant ratified by the Decree of the Presidium of the Supreme Soviet of the Ukrainian SSR in 1973 (No 2148-VIII), however the proper constitutionalization of those rights was not exercised in those days. Recognizing of all the human rights system in the Constitution of Ukraine in 1996 which to some extent repeat the text of its main documents: the UDHR and the International Covenants of 1966 has become a step towards bringing the laws and other legal acts of Ukraine in compliance with the International Charter of Human Rights.

Key words: human rights, social and economic rights, international standards of human rights.